

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књига XVI, св. 4.

БЕОГРАД, 1967.

САДРЖАЈ

	Страна
1) И. Грицкат, Стилске фигуре у светлу језичких анализа	217—235.
2) М. Стевановић, Облици другог дела сложеног предиката као допуне безлично употребљеног глагола <i>требаги</i>	237—243.
3) Митар Пешикан, О систему заменичких речи	245—267.
4) Љубомир Поповић, Проблем понављања једног реченичног дела	269—290.
5) ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ	291—295.

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Живојин Станојчић

БЕОГРАД
1967

ПРОБЛЕМ ПОНАВЉАЊА ЈЕДНОГ РЕЧЕНИЧНОГ ДЕЛА

Томислав Маретић је, прво у *Пабирцима по Вуковијем дјелима*, па затим опширније у *Граматици*¹, показао — не улазећи у детаљно испитивање — да је Вук иза дугих уметнутих реченица понављао реч са почетка главне реченице како би ова била разумљивија, јаснија, прегледнија; и да је, поред тога, Вук каткад понављао претходну реч и иза краћих уметнутих реченица. Ову појаву срећемо и код новијих писаца, а такође у усменом језику. Она се може овако формулисати: Када се уметнутим, односно накнадно додатим синтагмама или реченицама отежа реченична конструкција и одвуче саговорникова пажња са главне мисли, те се поремети основни смер саопштавања, говорник (односно писац) понекад понавља део реченице који претходи том ремећењу. У недостатку готове терминологије којом би се могла описати ова појава, у овом раду ћемо условно употребити ове називе: почетни део — уметнути део — поновљени део, а целу појаву назваћемо: синтаксичко понављање ради настављања реченице (*синтаксичко* зато што овде није потребно да поновљени део задржи исти лексичко-морфолошки облик, него да по *синтаксичкој функцији* буде једнак — или приближно једнак — почетном делу).

¹ *Синтаксички и стилистички пабирци по Вуковијем дјелима*, Наставни вјесник, књ. III (1895), стр. 114; *Грамматика и стилистика хрватскога или српскога књижевног језика*, Загреб, 1931, стр. 411—412.

Структурне карактеристике

1.

Типови реченица са оваквим понављањем. — Разумљиво је што се ова појава, која је везана за проширивање саопштења, највише јавља у сложеним реченицама. У сложеној реченици, опет, ово понављање је обично везано за главну реченицу, али се среће и у зависним, и то поглавито изричним. Већина реченица са овим понављањем спадају у обавештајне (каткад са узвичном интонацијом), а упитних је сасвим мало.²

2.

Позициони аспект. — Најбројнији су случајеви у којима се ремећење реченице праћено синтаксичким понављањем јавља одмах иза првог реченичног члана. Знатно се ређе уметнути део налази дубље у унутрашњости реченице. Још су малобројнији овакви примери са уметањем између две реченице:

У оригиналу стоји — и карактерише моћ и гордост, чак и претње чувенога града-републике у раном Средњем веку — *стоји* да Фиренца „над копном и морем бије крилима” (ИС — ГЈ, 44).³

² И у говорним целинама већим од реченице може доћи до понављања, да би се слушаочева (односно читаочева) пажња вратила на главни предмет излагања. Тако у приповетки Л. Лазаревића „Први пут с оцем на јутрење” опис судбоносне вечери почиње овако:

Дођоше они сви једно вече. Дође с њима још некакав Перо Зелембаћ, некакав свињарски трговац, који, веле, „ради с Пештом” (ЛЛ, 100).

Затим се до краја параграфа износи портрет Пера Зелембаћа, А наредни параграф, којим се наставља приказивање догађаја, гласи:

Дођоше они, велим. Стојан одмах уз огњиште, па пеци каву (ЛЛ, 100).

³ Скраћенице:

АГМ: А. Г. Matoš, *Pejzaži*, Beograd, 1956.

АК: Ante Kovačić, *Djela*, II. *U registraturi*, Zagreb, 1950.

АЦ: August Cesarec, *Smijeh Jude Iškariota*, Zagreb, 1946.

БП: Богдан Поповић, *Чланци и предавања о књижевности, уметности, језику и моралу*, Београд, 1932.

3.

Типови уметнутих делова. — (1) Чест повод за овакво понављање јесу парентичке реченице, којима говорник (писац) износи неку напомену, асоцијацију, објашњење, исказује своје душевно стање или свој став у вези са оним што саопштава, обраћа се говорнику итд.⁴

Нарави је био — *отац ми је, истина, али кад сам већ почео причати, не вреди шепртљати* — нарави је био чудновате (ЛЛ, 91). — Тада — *али с муком и болом се сећам ових тешких успомена* — тада мога оца здрни једна ужасна грозница (ЛЛ, 267).

(2) Парентетичке синтагме, међутим, пошто су обично кратке, ретко се јављају као уметнути делови у реченицама које нас интересују. Ево једног примера који би се могао узети као илустрација за овакво уметање:

- ВП: Veljko Petrović, *Ravangrad (izbor)*, Beograd, 1966.
 ИД: Ivan Dončević, *Bezimeni*, Zagreb, 1965.
 ИС — ГЈ: Исидора Секулић, *Говор и језик — културна смотра народа*, Београд, 1956.
 ИС — К: Исидора Секулић, *Кроника паланачког гробља*, Београд, 1940.
 ИС — МН: Isidora Sekulić, *Mir i nemir (ogledni radovi)*, Beograd, 1967.
 ЈС: Jovan Skerlić, *Pisci i knjige (izbor)*, Beograd, 1964.
 ЛЛ: Лаза Лазаревић, *Приповетке*, Београд, 1957.
 МК — Н: Мирослав Крлежа, *Новеле*, Загреб, 1952.
 МК — ФЛ: Miroslav Krleža, *Povratak Filipa Latinovića*, Beograd, 1964.
 МЛ: Михаило Лаалић, *Свадба*, Београд, 1966.
 ММ: *Hrvatska književna kritika*, III. Milan Marjanović, Zagreb, 1962.
 СС: Stevan Sremac, *Pop Cira i por Spira*, Beograd, 1966.

⁴ Посебно треба споменути парентетичке реченице које се умећу при навођењу нечијег говора да би се објаснило ко говори и да би се изнели разни моменти у вези са говорником и његовим излагањем. Пошто је тиме директни говор прекинут, писац каткад сматра за потребно да после парентетичке реченице почне навођење говора из почетка. Овде се, дакле, ради о привидном синтаксичком понављању, које је карактеристично поглавито за језик уметничке прозе. Примери:

„*Ја знам*“, настави након кратке станке, „*ја знам*, тко за све ово сноси главну кривњу“ (ИД, 69). — *Заиста* — отпочео је господин Токуага са осмехом, али иначе необично свечан у старинском црном костиму јапанског научника, ћелаве лубање

Мислим, *господо monsignori*, рекао је тихо, али сваку ријеч за себе, *и ви драги моји кумови надстражари, тете и куме*, мислим, да је сваком наображеном Европљанину јасно (...) (МК — Н, 51).

(3) Од парентетичких реченица треба разликовати уметнуте зависне реченице, које су граматички везане за реченицу у коју се уносе, али су такође паузама одвојене од њених делова. Неке врсте оваквих реченица — нпр. узрочне, временске, условне, допусне — везане су за главну реченицу у целини:

А ја би', да сам ја нешто на твојем месту, ја би' села прекопута од њега (СС, 185). — Мисли, изреке, дјела — *када се почну сипати* — то само хватај у перо! (АК, 48).

(О неким разлозима за уметање оваквих реченица, које обично долазе иза или испред главне, види стр. 283).

(4) Друге уметнуте реченице, првенствено апозитивне релативне, одређују неки појам из главне реченице. Поједине овакве реченице служе просто за допунско информисање о датом појму и појавама везаним за њега:

Лончић, који је он с поточном водом већ приставио уз ватру, а на два три камена, које је вјеројатно такође узео из потока — тај лончић очито је нашао на неком сметлишту (АЦ, 91).

Друге апозитивне релативне реченице својом садржином везане су за целу реченицу. Оне могу у суштини имати концесивно значење (*који је замениво са мада, иако* и сл.), тј. главна реченица се јавља као извесна антитеза оваквој релативној реченици:

и ћосава лица на којима црни оквир и закачке од огромних наочара изгледају као тајанствене шаре — *заиста*, наше Но-позориште није позориште лаких илузија, имитовања, јевтине тобожности (ИС — МН, 232).

(Истина, неки овакви случајеви могу се протумачити и тако да говорник заиста понавља један део свог саопштења.)

(...) а ви, *који сте свему томе криви*, ви ћете сада ту вечерас мени говорити нешто с некаквог моралног пиједестала? (МК — ФЛ, 211).

У неким другим случајевима релативна реченица је у ствари образложење главне (*који би се могли заменити са пошто, како, будући да и сл.*), те главна реченица представља последицу, резултат онога што се износи у релативној:

А, ја сам још млад и свјеж, па ми не треба таква белаја... Господину кумординару, *кому су већ зрели дневи изорали којекаквих бразда по образима и сљепочицама*, њему таково што дакако ваља употребљавати! (АК, 194).

(5) Уметнути реченични чланови такође су граматички спојени са реченицом и употпуњавају је, али их говорник (писац) не сматра битним, и издваја их паузом и интонацијом (односно интерпункцијом). Обично су — као и парентетичке синтагме — сувише кратки да би изазвали синтаксичко понављање. Ипак се нађе и по неки пример са оваквом уметнутом синтагмом:

Као у зрну грождџа семенке, виде се, у *горостасној драмској снази фигуре Хенрика IV*, виде се тајанствене самотворачке моћи човекове (ИС — МН, 248). — У томе часу, *окружен црнином и пламеновима жутих свећа*, у томе часу ја сам сазнао све што ми се до сада скривало пред очима (ВП, 71).

(6) И апозиције и апозитиви, иако интонационо извојени из реченичне конструкције, ипак су граматички везани за њу. Пошто образују целину са појмом који одређују, а у то су обично кратки, синтаксичко понављање иза њих често би се пре могло тумачити као понављање почетног реченичног члана ради истицања. Зато ћемо реченице са краћим апозицијама и апозитивима погледати мало касније, а за сад ћемо узети у обзир само оне апозиције и апозитиве који услед своје гломазне структуре очигледно одстрањују саговорникову пажњу са главне мисли:

У време Чосера, песника који је, према политичком стању у земљи, дуго био под утицајем не само француске, него и италијанске књижевности — у време Чосера, половином XIV века, десило се ове језичке занимљивости (ИС — ГЈ, 86). — Живот, сложен и разнолик, пун вреве и буке, гласова и шумова, пун боја и шара, људи, ствари и животиња, мрави и гујавица на земљи, птица и лентира у зраку, жабље насеобине у јарузи . . . , тај живот упија жедно мала дјечја памет (ИД, 149).

4.

Структурни типови синтаксичког понављања. — (1) Почетни реченични члан може бити поновљен у истом облику или замењен личном заменицом, анафорском заменицом то, анафорским прилогом итд.:

Међутим, *једновременост догађаја*, као овде, — или на другим местима код Достојевског или као у Толстојевом опису војске која у неред у бежи преко моста у *Рагу и миру*, — *једновременост догађаја* не може се друкчије боље представити (БП, 239). — А кад је задоцнио оно на јутрење, *а он*, опет, уместо да оде на епитимију, *а он* доби црвени појас! (СС, 243). — Да откуди нећеш да учиниш њему све што човек може учинити, *па дајеш* — чисто ме срамота да кажем — *па дајеш* срце његовој ћерци? (ЛЛ, 287 — 288). — Што кажу, *човек* док је жив, *он* полаже нешто на надежду, *нада се!* (СС, 188). — *Наук*, који би се, ако се хоће, из ових или других напомена могао извести, *то* је да сваки критичар треба на првом месту да се труди да савлађује своја осећања (БП, 86).

Понекад се почетни реченични члан понавља у скраћеном облику, или проширен новим детерминатима, или изражен на нов начин:

Тај нови моменат несвјести мајке Цецилије — оцта, воде, оцта, откопчавајте је — мртва је, није мртва, дише, не дише — тај нови моменат завладао је ситуацијом (МК — Н, 55). — *А гондола, црна и сасвим слична лијесу са невидљивим мртвацем, црна и мртвачка усупрот настојањима славне Малибран, мртвачка и црна гондола је тјерана чудним веслом* (АГМ, 232). — *На крају овога нашега рада, који је желео истаћи класичну снагу и лепоту једнога текста што формално диже читаоца, помиче га силно некуда другде од свакидашњице — на крају тога огледа* смемо и ми можда казати *Causa perorata est* (ИС — МН, 107).

Штавише, и садржај поновљеног дела каткад се унеколико разликује од почетног дела:

Сјене су падале све дубље и све тамније, а *о б р а з и гушавих подравских коњушара и говедара*, који су допутовали овамо са својим брећим, ситним, угојеним кобилама (те се сада баве око ведрица, руда и осовина, носећи коњима у нарамцима сено), *лица тих ходочасника у сивом пепељастом осветљењу* изгледала су као црвене маске (МК — ФЛ, 247).

(2) Када почетна секвенца обухвата више од једног реченичног члана или читаву реченицу, она такође може бити дословно поновљена или пак у поновљеном делу могу бити извршене модификације, супституције или скраћивања. Примери:

Али ради се о томе (је ли, чему обилазити око истине?), *ради се о томе*, *друже Адаме, да смо ми залутали* (ИД, 19). — *Ту се моја зениту свију љубави најближа љубав* описавши чудне и страшне, пргаве и пркосне кругове прије него је сашла у лету — *ту се она једне ноћи, готово у исто вријеме, спустила и жртвовала, предано као у молитви* (АЦ, 191).

Кад је уметнути део прилично удаљен од почетка реченице, понекад се понавља само последњи члан почетног дела:

Уосталом, та јој је жеља сасвим излишна била, јер госпођа Перса је *joш то исто вече* — кад је после вече-ре, пошто је поп Ђира легао, мерила и кројила купљени фланел — *то исто вече* чула је од Ерже све што је било код поп-Спириних (СС, 251).

Дешава се, такође, да у поновљеном делу конструкција и садржај реченице буду нешто другачији него у почетном делу:

Остављам сада фантазији мојих читалаца да представе себи — ако су, то јест, икад у животу тако преко плота и тарабе отпочењали или чак и имали какав роман — *њима остављам да представе себи* како је било и Шаци и Јули тога тренутка (СС, 107).

(3) Код зависних реченица налазимо углавном исте типове као и код независних, с тим што понављање обухвата и везник, а и енклитике које стоје уз њега:

Док се Сили-Придом, кога ја непрекидно наводим зато да не би изгледало да од *разних* песника купим лепе ствари, па их упоређујем са једним *Змајем*, — *док се Сили-Придом* узбуђено сећа мале руке једне шеснаестогодишње девојке (...) (БП, 50). — Не знам понекад за шта Бога да молим. Да ми да снаге *да ову земљетину*, што лежи као нека прородиља, *да је* шчепам и исправим, начиним од ње брда и планине! (ИС — К, 75. — И да се сете *да су у таквом случају* — кад гордости од праве и највеће насладе нема, кад су „суд и осужденије”, због властитог незнања, много тиши, — *да су онда* куд и камо скромнији (ИС — СЈ, 38).

Но, догађа се и да се понове само везник и енклитика без следеће речи или синтагме:

Па се дигла слутња, или бар питање, *да ли ће Јулица*, тако друкчија него и отац и сестре и поочим, *да ли ће* моћи бити прави извор радости у кући (ИС — К, 52).

Кад се уметнути део налази одмах иза везника, понавља се, наравно, само везник.⁵ Нашли смо два таква примера, један за везник у реченици, а други за везник у синтагми:

Неспособност, *да*, барем у ово вријеме, кад се од човјека тражи толико безобзирности, суровости и наметљивости, *да* буде сматран способним, да успије и буде сретан (АС, 211). — А лице? На њему је било нешто тужно, *па* — не умем вам друкчије описати — *па* весело (ЛЛ, 262).

(4) Изузетно, понављање се може јавити два пута:

Али важи, у књизи о знаменитим Викторијанцима, за саму краљицу Викторију, и *важило би* — нека нам се опрости фантазија — *важило би*, да Стрејчи није умро пре времена и у пуном замаху рада, *важило би*, рецимо, за гломазног и вазда намрштеног генија Гледстона (ИС — МН, 310 — 311).

(5) У поновљени део се понекад умећу речи као што су *дакле*, *велим*, које сигнализирају и подржавају понављање:

За пола сахата знало је цело село *да је онај путник* — што се онако побожно крстио кад је звонило и кад је прошао поред великог крста, како приметише бабе, и што онако ирошки носи пошту око врата, како рекоше девојке — *да је, дакле, тај путник* давно очекивани учитељ (СС, 43). — *Шта би тај математичар*, који тако говори о једној књизи пуној високог песништва, узвишене речитости, и одабраних мисли, — *шта би велим, тај математичар* рекао о некој слици (БП, 116 — 117).

⁵ Маретић (Граматика², 409) констатује за Даничића да у таквим случајевима понавља везник *да*.

Стилске функције

1.

Синтаксичким понављањем ради настављања реченице обично се остварује сложен комуникативни ефекат. Овде ћемо набројати неколико најважнијих стилских функција које се реализују и често комбинују понављањем почетног дела.

Један од битних ефеката састоји се у томе што се оваквим понављањем олакшава разумевање реченице. Уметнути део, привлачећи на себе саговорникову пажњу, отежава повезивање наставка реченице са њеним почетком. Понављањем се саговорнику поново саопштава почетни део, те се тиме комуникација враћа на главни ток и истовремено се постиже смисаона кохеренција реченице. Овај стилски ефекат јавља се — у већој или мањој мери — у већини реченица са датим синтаксичким понављањем. Међутим, што је уметнути део краћи и ближи основној мисли, функција побољшавања смисаоне кохеренције у реченици све је слабија, а други стилски ефекти постају све важнији. С друге стране, у реченицама са веома сложеним и гломазним уметнутим делом овакво понављање није више стилско средство него комуникативна нужност, јер би без њега реченица била несхватљива (бар у усменом говору, а читалац би морао да се врати на почетак текста). Ту се, дакле, не ради о олакшавању, него о омогућавању комуникације:

Тај Мишо Навала, жестоки атеист, чувен у гимназији због неких наводних фељтона, за које је један напредњачки новинар изјавио, да су феноменални, јер да значе мебаш у нашем левичарском либерализму, тај Мишо Навала стоји уз Ивицу Тичека (МК — Н, 13). — Ти славни животни моменти, када човек ступа у ритму солдачке глазбе, усправан, млабахан, те се тијело ратоборно разрасло у простор а душа човјеку завијори као застава, и цијело тијело дршће од чежње за неким мимоходом пред царским генералима, за неким ратом, за јуришем, када само падају мртваци лијево и десно као

снопље, *ти су моменти* Флоријану били од почетка драга и необично дубока инспирација (МК — Н, 115). — *Ти људи око манастира и у манастиру*, који се, због умилжавања око игумана, намесника, лугара и пољара, па и око кључара и куварица, споречкају сваке недеље по неколико пута, пуштају сав бес да протече друмом и потоком гласно и бестидно, па се онда и опет мире, склапају завере и даље газе своје задане речи; сви, ћудљиви, нерасудни, као што су и фрушкогорски потоци, што час усахну, час се замуће, час пробистре, милећи, премећући се, шумећи и шапћући: *те нагонске распуштене природе* нису могле трпети међу собом спокојног и ћутљивог, рибег иноверца (ВП, 41).

Чак и кад не омета схватање реченице, уметнути део квари равнотежу која постоји међу реченичним члановима, пошто раздваја реченицу на два дела, претерано развија неки реченични члан, прекида и мења реченичну мелодију итд. Уз то, реченица губи своју компактност, која је понекад неопходна да би утисак био целовит и упечатљив. Понављањем почетног дела, међутим, успостављају се и првобитни однос комуникативних вредности и компактност реченице. Уп. различити ефекат који би имале следеће реченице када би се изоставио поновљени део:

Проговорила је међутим књижевна оцена после смрти Лазе Костића о његову преводу Хамлета и *суд је био*, за таквога песника и знаоца језика, *суд је био* поразан (ИС — ГЈ, 104). — Ипак, *чувен савремени енглески глумац Џон Гилгуд* — неки га цене најбољим међу живим шекспировцима — *Гилгуд* је, по својој вољи, изабрао да ове године у Стратфорду игра Касија (ИС — ГЈ, 99). — *У класичном XVII веку*, кад су живели и радили толики гениални људи на свима пољима науке и уметности, *у том класичном веку* постојао је и класични стил XVII века (ИС — ГЈ, 46 — 47). — Једаред, ушао је да руча, кад тамо, ниједног детета нема на месту. *Сека*, што није бивало, *Сека* клечи; Срећко је у штофарници забрављен; Риста утекао (ИС — К, 16).

Говорникова намера може бити не само да сачува вредност почетног дела него и да га истакне; а један од начина да се то постигне јесте понављање, које је врло погодно — нарочито кад је уметнути део кратак — да се дати појам учини упечатљивијим, да се инсистира на њему, да се супротстави другом појму и сл. (При том је од значаја и мање или веће појачавање акцента, као и употреба речци.) Ево примера за истицање: — (а) истицање појма самог за себе:

Таквим људима — језикословцима бисмо их могли назвати — *таквима* имају велике литературе да благодаре што се текстови од пре три стотине година, и више, прештампавају само модерним правописом (ИС — ГЈ, 20). — *Сви*, и морнари са дна морских, и борци испод земље, и жртве са вјешала, и лешеве из мртвачница, *сви* хрпе преда њ, гужвају се и мотљају (АС, 40);

(б) истицање услед супротности између датог појма и одговарајућег претходног појма, односно између реченица у којима су ти појмови употребљени:

Отац, као сваки отац, није на то ни обраћао пажњу; чак је повео једном реч, и то пред Јулом, о једној доброј партији која јој се јавља, *али госпођа Сиде*, као свака мати којој је кћерка вазда на очима те и срцу ближа — *она* је запазила и није јој се то никако допадало (СС, 165). — *А, ја сам још млад и свјеж*, па ми не треба таква белаја... *Господину кумординару*, кому су већ зрели дневи изорали којекаквих бразда по образима и слепочицама, *њему* такво шта дакако ваља употребљавати! (АК, 194);

(в) истицање са надовезивањем на претходни говор:

Нико га није дирао, *чак ни несташна дечурлија* која су после кише онако радо и весело газила по бари, *ни она* га нису дирала (СС, 18). — Све су тога дана формално спале с ногу јурећи из сокака у сокак. *И сама госпођа апотекарица* — која се с почетка устезала да се крене, јер је смешно говорила српски — *и она* се на послетку дала најревносније на посао (СС, 158);

(г) истицање због контраста између главне реченице и концесивног садржаја уметнуте реченице:

Читавог свог детињства ја сам се гризао над тим питањем, моја младост остала је разорена због те тајне, *а ви*, који сте свему криви, *ви* ћете сада ту вечерас мени говорити нешто с некаквог моралног пиједестала (МК — ФА, 211).

Истицање се може састојати и у томе што се појачава комуникативна вредност само једног дела почетне секвенце (у примерима означеног разређеним словима):

Бајрон није могао да верује да Грчка, постојбина давно и давно већ републикански уређених земаља и градова; давно навикла да удара против тирана и тираније; давно моћна да се служи мишљу као и оружјем — *ни је Бајрон могао веровати да две завађене Грчке, источна и западна*, неће моћи да се споразумеју и уједине (ИС — МН, 316). — *Али ће он, Марко Марулић, своје главно латинско дело De Institutione bene vivendi, per exempla Sanctorum* — Упутства и поуке за богоугодан живот по примерима светих људи, *то ће он* изградити на свој лични начин (ИС — МН, 18).

У неким случајевима понављањем се, између осталог, отклања непријатни утисак који би настао услед раздвајања мисаоно или синтаксички тесно везаних целина:

По други пут је Бајрон дошао у Грчку *можда већ* — не зна писац шта да напише о човеку 35 година старом — *можда већ* доста похаран од живота и рада (ИС — МН, 319). — *Награда* — човек мора увек да помене и награду када има посла са људима — *награда* која падне у део онима које воле лепе ствари ради њих самих још је и већа од награде коју човек извлачи из чисте користи (БП, 255). — Да откуд ти нећеш да учиниш њему све што човек може учинити, *на дајеш* — чисто ме срамота да кажем — *на дајеш* срце његовој ћерци? (ИЛ, 287 — 288). А лице! На њему је било нешто тужно, *на* — не умем вам друкчије описати — *на* весело! (АЛ, 262).

Овим набрајањем, међутим, нису исцрпљене стилске функције оваквог понављања, — утолико пре што је тако рећи свака реченица случај за себе, као што ћемо показати на два примера:

(а) Па се дигла слутња, или бар питање, *да ли ће Јулица*, тако друкчија него и отац и сестра и поочим, *да ли ће моћи бити прави извор радости у кући* (ИС — К, 52).

Разумљивост реченице не би била умањена ако би се поновљени део изоставио, али је понављање потребно да би се што изразитије представила и нагласила сумња која је обузела главну јунакињу и да би се верно и сугестивно насликале њене мисли и преживљавања.

(б) После његова дела *Елизабета и Есекс* не може више бити никакве сумње *да је Елизабета*, било то или не било лепо у драмској сцени, *да је она* као одговор на један смелији испад Есексов починила на Есексу оно што је тако одвратно било Волтеру (ИС — МН, 298 — 299).

Ни овде није битна разумљивост реченице, већ је потребно сачувати њену компактност како би субјект остао спојен са наставком реченице и тако се задржали и важност субјекта и јединство утиска. А затим, без понављања предикат би био сувише удаљен од субјекта; ово би се, истина, могло избећи постављањем предиката одмах иза уметнутог дела, али би се онда разбила група *починила на Есексу оно што . . .* и тиме покварио ефекат реченице (а уз то би требало избећи и какофоничност секвенце *Есексов на Есексу*).

2.

Међутим, један добар део примера — нарочито оних са уметнутом зависном реченицом — не би био јасан ако се не задржимо на улози почетног дела, јер је, у ствари, ту често битна његова улога, а не улога поновљеног дела. Узмимо као пример реченицу којом почиње приповетка „Госпа Нола“:

Гробница Лазарићевих, иако нису сувише давно изумрли, *то* је данас један испроваљиван подрум пун корова и крша од цигли, гранита и оградних мотака (ИС — К, 28).

Ова реченица би могла почети зависном реченицом, чиме би понављање постало непотребно: *Иако Лазарићи нису давно изумрли, њихова гробница . . .* Но, одмах се види да би се стилски ефекат саопштења изменио. Зависна реченица би добила знатно већи значај, а главна би се тек надовезивала на њу. И нешто још много значајније: у првој реченици основа саопштења — *гробница Лазарићевих*, истакнута је својим положајем и, стојећи на самом почетку саопштења, одмах орјентише читаоца о будућем току комуникације. Ово је утолико значајније што *гробница Лазарићевих* предсказује и симболише садржај целе приповетке, а затим, надовезује се на наслов целе збирке („Кроника паланачког гробља”) и чини паралелу с другим двема приповеткама, које такође почињу описом гроба. С друге стране, тешко би било задржати овај појам на почетку саопштења пребацивањем зависне реченице иза главне, пошто томе сметају структура и дужина главне реченице и мисаона повезаност зависне реченице и појма *Лазарићевих*. Тако се, дакле, оваквим склопом реченице постиже неколико ствари: њена основа је истакнута; формално уметнутом, а у ствари предметнутом⁶ зависном реченицом обезбеђен је логичан развој саопштења; и, најзад, повећан је интерес за наставак саопштења који се надовезује на основу.

⁶ Ово фактичко претхођење зависне реченице најбоље се огледа у томе што поновљени део, кад долази иза концесивне реченице, може почети везником који показује супротност:

Ја, иако ми спада сукња, ал' ја опет никад немам обичај да лажем! — рече госпођа Габријела (СС, 153). — Јер исти, иако је био од ране младости код њега, иако је васпитаван цигло у том правцу да буде, тако рећи, један ступ куће — ипак се он изметнуо у нешто сасвим друго, сасвим супротно (СС, 51).

Ово важи и за парентетичке реченице:

У мушкарчићима, знате, ја их много волим, и волеа бих мушку децу, али у њима ради сам самцати баво. (ИС — К, 62). — Знате, оба двоје сте сад — што јест, јест! — ал' оба двоје сте ћосави, онако, знате, клот, па вас човек и не може тако одма' да разликује! (СС, 232).

(И ове четири реченице су примери за истицање основе.)

Овакво истицање основе важно је не само кад се реченица налази на почетку говора него, можда још више, кад се наставља на претходни говор, пошто се тиме обезбеђује континуираност комуникације:

А све те добре кришћанске душе никада не облизују жртвенике и плазе око њих. А наш коњски трговац Миха, кад год се врати с трговине и сајмова, он ће увек ударити на жртвеник са сребрном форинтом, па се онда држи тако равно и отмјено, кано да је пио братимство са свецима на олтару (АК, 206).

Ево још неколико примера са истакнутом основном а са парентетичким или зависним реченицама као уметнутим делом:

Преводи светских песника код нас — оставимо за сада питање поезије по страни — то су скоро од реда неуједначени резултати (ИС — ГЈ, 103). — Први тип — зато први што тај тип обухвата највише критичара — то је критичар који није у довољној мери „књижеван“ ни у једном од два језика о којима је реч (ИС — ГЈ, 30). Живот би се дакле поправио, али Моцарт, како је увек био у животу само једном ногом, Моцарт умире 5-ог децембра 1791-ве године (ИС — МН, 210).

Иако описани ефекат није нужно везан за понављање, јер се основа може овако истаћи а да се почетни део не понови, ипак је овакав положај основе често удружен са синтаксичким понављањем и треба га посматрати као један од саставних ефеката многих реченица у којима се дато понављање јавља.⁷

⁷ У суштини, сад описани ефекти нису везани само за линеарну структуру сложене реченице и за синтаксичко понављање него су такође последица читаве структурне организације саопштења. Наведимо један пример:

Морнар — тако читамо у оној благородној књизи о напрецима људског духа — морнар који се тачним посматрањем географске дужине сачува од бродолома има да захвали за свој живот једној теорији (...) (БЦ, 9).

У саопштењу које би имало за циљ друге комуникативне ефекте ова реченица би могла да гласи: *У оној благородној књизи о Напрецима људског духа читамо да морнар...*

Додајмо овде још једну појаву везану за почетни положај основе: — Почетни и поновљени део скоро редовно припадају истој реченичној конструкцији. Међутим, понекад се догађа да у тренутку кад отпочиње саопштење реченична перспектива није још искристалисана у говорниковој свести, па он исказује само основу саопштења, и то у синтаксички неодређеном облику, који се поклапа са номинативом; а права реченична конструкција почиње тек после уметнутог дела, и тада и поновљена основа добија одговарајући граматички облик. Примери:

Онај Срећко несрећко, сећате ли се, њега ту више нема (ИС — К, 27). — А мали Лука, верујте ми да ми баш није мило да то за Швапче кажем, али морам истину говорити: на том је детету божји благослов (ИС — К, 72). — Ви то зачудо лепо умете и надалеко сте се прочули через њих. А ја, ћаво би ме мој знао, мени не испадне за руком (СС, 28).

Сродност са неким другим стилским поступцима

1.

У претходној свесци Нашег језика (стр. 1 — 21) описано је издвајање и понављање почетног реченичног члана. У свом најкарактеристичнијем облику овакво издвајање служи за истицање почетног реченичног члана, и то обично за појачавање његове изразитости, а понекад и за инсистирање. Најчешћа комуникативна функција оваквог истицања јесте да се привуче саговорникова пажња на издвојену и истакнуту основу саопштења, за којом онда следи целовито саопштење; а у претходном одељку видели смо да је слично презентирање основе једна од битних функција и реченица типа *Гробница Лазарићевих*. . . Међутим, има нешто што још више зближава ова два синтаксичка понављања: као што смо рекли, што уметнути део постаје краћи и мање значајан, синтаксичко понављање ради настављања реченице

бива све погодније за преузимање стилских функција, нарочито истицања. Последица овога је да се у појединим реченицама тешко може одредити да ли се ради баш о једном или о другом синтаксичком понављању, јер у таквим реченицама и једно и друго има исти ефекат. Зато се може рећи да нема неке границе између ова два стилска поступка, него се они у поједими типовима реченица пострепено приближавају. Објашњење овога лежи у томе што су ове две појаве сродне: обе су засноване структурно — на синтаксичком понављању, а функционално — на побољшавању и модификовању комуникативног ефекта реченице. — Ево два примера реченица са кратким уметнутим делом иза почетног реченичног члана:

Знаци у камену, где се нађу, то су поруке интелекта слуху човека (ИС — МН, 176). — Слух, како већ наговестисмо, то је једино наше чисто спиритуално чуло, најпозванији наш квалитет за примање уметности које остварује језик, реч, тон (ИС — МН, 178).

Задржимо се посебно на апозицијама и апозитивима: — Да ли ће апозитивни додатци реметити основну мисао, и у којој мери, зависи, с једне стране, од њихове дужине и састава, а с друге, од тога да ли одређују само појам на који се односе или су по смислу једнаки уклопљеној зависној реченици и одређују реченицу у целини.⁸ Уп. читаву скалу оваквих случајева у следећим примерима:

*Сам херој овог мистерија, младомисник Алојз, он у тај трен пресветога подизања није мислио савршено ништа (МК — Н, 11). — То двоје, историја и њен трагични рефлекс у уметности, то се не дели, то иде *pari passu* (ИС — ГЈ, 80). — Нов роман, и то нов социјални роман, то није чест појав у српској књижевности (ЈС. 145). — Мртваци, они непознати хипотетични мртваци у Филипу, ти су били састављени од бескрајних комплекса најневероватнијих претпоставака и фиксидеја (МК*

⁸ Да ли ће уметнути део мање или више апсорбовати саговорникову пажњу, зависти и од начина на који се изговара: брзо и ниским регистром или полако и са нарочитим наглашавањем.

— ФЛ, 143). — *А ми*, староседеоци и господари, *ми* блеснучмо и гледамо како нас туђинске сплачине срамоте у властитој кући! (АГМ, 141). — *Иво Војновић*, последњи, доиста и гротескни дубровачки племић — *и он* је био доказ чудесног нашег јуначког и даровитог потенцијала (ИС — МН, 173).

2.

Успостављање реченице може се мешати и са антиципацијом неког реченичног члана. Разлог за превремено исказивање — и истицање — датог реченичног члана састоји се баш у надовезивању уметнутог дела, који смислом може бити везан и за целу реченицу. Ова појава је нарочито карактеристична за упитне реченице. Примери:

Милостиви који добро једе и пије, а ништа не ради, како може *он* дуго боловати? (АК, 243). — *Он* сам са својим сметеним живцима, помањкањем сваког јачег и стварног хтијења, дубоким (манијакалним управо) осјећањем испразне своје беспредметности, потпуно непотребним вишком своје у сваком погледу пренадражене, живчано подроване интелигенције, што би *он* могао да доживи ту с једном касирицом у Костањевцу? (МК — ФЛ, 187 — 188). — *Тај интелект*, који хоће да мисли и проналази нетакнут никојом нуждом живота, који све подвргава новој анализи ради даљег мењања и претварања, није ли *то* нешто као разум Толстојева Ивана Илича, који, ослобођен од свега, сам и само он, размишља на ивици гроба? (ИС — МН, 155). — *Сву доброту, разиграност, раздарушност*, која је сигурно оувек лажала у основу његова карактера, а којом би иначе, као што је обично у људи, кад љубе, усређивао жене — у чему ју је он могао испољити, него уложивши је за људе, које је сматрао помоћи и доброте потребне и вриједне (...)? (АЦ, 202).

3.

Погледајмо следеће примере:

Два близаначки истородна човека са сваким квалитетом, са творачким квалитетима, тако да би се квалитет додавао квалитету механички, као настављена пантљика — то не постоји (ИС — ГЈ, 107). — Чињеница да Кочић, млад човек од двадесет и неколико година, човек великог темперамента и песник, да он брише из своје уметности жену, та чињеница испољава важну околност (ИС — МН, 73). — Оне научне гране које задовољавају човекову оправдану радозналост за објашњењем околнога света, — које му, благодарећи подобним применама његових проналазака на практичан живот, увећавају његово материално благостање, — које тако донесе сав онај видљиви напредак који за обичне очи бележи станице људског напретка у великом путовању човечанства кроз историју; — те науке су и корисне и занимљиве и достојне цене која им се даје. (БП, 9 — 10). — Диалект оне покрајине у којој живи свет са најбољим слухом, са најбољим језичким осећањем, и са највише наклоности за поезију, тај диалект постаје најснажнији и најлепши израз матерњег језика (ИС — ГЈ, 21).

У њима се више не ради о уметнутим деловима, него о детерминативима уско повезаним са управном речју. Ти се детерминативи јављају у облику атрибута или зависних реченица и могу са своје стране бити проширени новим детерминативима. У оваквим примерима понављањем се сума претходни део реченице — било исказивањем у облику неког заменика (лична заменица, анафорска заменица *то* и сл.) било помоћу упућивања на детерминатив додавањем управној речи неке анафорске заменице (обично *тај*). И овде је понављање потребно да би се наставак реченице могао што успешније везати за претходни део, јер дугачки детерминативи, поготову кад су и сами проширени, компликују реченичку конструкцију, одвлаче саговорников интерес и смањују и угрожавају схватљивост реченице. С друге стране, понављање може истовремено имати и функцију истицања

или целог реченичног члана или пак првенствено детерминатива (ако се јаче нагласи атрибутска заменица *тај*).

Из овога произилази да постоји разлика између горњих реченица и оних којима је посвећен овај чланак, али да су у оба случаја комуникативне функције понављања блиске. — Ако пак упоредимо ове примере са оним реченицама описаним у претходном броју *Нашег језика* у којима је почетни реченични члан сачињавала дугачка координативна синтагма — видимо да су функције и ефекти понављања и овде и тамо слични⁹, па би се горње реченице могле узети као варијетет таквог издвајања и понављања почетног реченичног члана.¹⁰

Укратко, може се рећи да су овакви поступци којима се решавају конструктивне тешкоће при образовању реченице и постижу одређени стилски ефекти — међусобно сродни и да се у појединим случајевима приближавају, преплићу и изједначавају.

*

⁹ Додајмо овде да се и код понављања почетног реченичног члана — истина сасвим ретко — може срести истицање одредбе управне речи помоћу показне заменице:

Народ без хиперпродукције људских живота, *такав народ* пропада (АГМ, 139);

а такође и употреба нових лексичких средстава за означавање датог појма:

Оно огромно, наднаравно дојенче на том пастелно плавом платну, са натеченим и избуљени воденим очима, та модра заства разапета преко улице са црвеним кућама од цигле, ракијашнице, излози старетинара, онај убоги жидовски спровод и заборављени мириси вучји (воњ нагњилог, црног меса на лименом тањуру на поду кавеза), *све те слике* стоје пред Филипом као необично живи детаљи (МК — ФЛ, 47).

¹⁰ Исто тако, реченице са кратким детерминативним делом, нпр.:

Није мени до трошка што сам га учинио; *то двоје-троје* јагњаци што сам испекао *то* је за мене ситница (МА, 200), могу се узети као варијетет издвајања и понављања почетног реченичног члана са истицањем као доминантним ефектом. Само, при том не треба заборавити да се код атрибутских релативних реченица јавља још једна сродна појава — корелација.

Напомињемо још да се проширивање дужим детерминативима среће и код антиципације неког реченично члана:

И они код којих такав одмор и одштета изгледају најмање потребни, код којих ни по чему не можемо познати да се на свом заузетом или сувом и трезвеном путу заустављају, — ко зна колико пута *и они* жртвују уображењу, машти, осећају, и поезији! (БИ, 17).

У говору синтаксичко понављање ради настављања реченице обично одражава изломљени ток комуникације карактеристичан за усмено изражавање, а такође служи и за задовољавање емоционално-емфатичких потреба.

У писаном језику ово понављање није много распрострањено. Његова учесталост зависи највише од пишчевог стила: писци који се одликују дугим и разгранатим реченицама послужиће се понекад синтаксичким понављањем да би реченицу учинили „јаснијом и прегледнијом”, да би подржали и подстакли читаочеву пажњу или да би што боље истакли или нијансирали неку мисао; поред тога, реченице са синтаксичким понављањем погодне су за верно приказивање говора личности или њихових преживљавања и размишљања. — Од овде наведених писаца овакве конструкције се највише срећу код И. Секулић (и есејисте и приповедача), С. Сремца, М. Крлеже и Б. Поповића. Конкретни разлози због којих се такве реченице јављају зависе од начина изражавања својственог сваком од ових писаца, и нису исти код распричаног Сремца, способног уз то да код својих јунака савршено репродукује живи говор, и код Крлеже, писца навреле речитости; нити су ти разлози исти у прецизном изразу Б. Поповића и емотивном И. Секулић.

Љубомир Поповић